

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΝΟΙΚΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών

Μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών

Φιλοσοφία και Τέχνες

ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΜΑΓΟΥΛΑΣ

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΦΙΤ51

Φιλοσοφία και θέατρο

ΕΡΓΑΣΙΑ 3^η

Σχέση θεάτρου και ηθικής στους «Βρικόλακες» του Ίψεν

ANNA ΣΤΑΜΑΤΑΚΗ

ΗΡΑΚΛΕΙΟ 2024

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	4
1. Η υπόθεση του έργου	4
2. Οι «Βρικόλακες» και η ηθική του Καντ	5
3. Οι ρόλοι και η ηθική τους	5
4. Συμπεράσματα	8
Βιβλιογραφικές αναφορές	9

Το ξέρω, το γνωρίζω πόσον πόνο θέλει, πόσο ιδρώτα
στις πυρωμένες τις βουνοπλαγιές όπου τον ήλιο πίνω
για να γενώ, για να γενεί η ζωή μου.

Charles Baudelaire

Εισαγωγή

Οι Βρικόλακες του Νορβηγού δραματουργού Χένρικ Ίψεν (1828-1906) εκδόθηκαν το 1881 (Ίψεν, 2019). Το έργο θεωρήθηκε σκανδαλωδώς τολμηρό για την εποχή του και δέχτηκε πολύ έντονες επιθέσεις και αντιδράσεις θυμού και απόρριψης, κάτι αναμενόμενο από τον συγγραφέα, όπως μαρτυρεί σε επιστολή του προς τον Δανό εκδότη του (ο.π.). Αναφέρει μάλιστα ότι αυτός ήταν ο σκοπός του. Να προκαλέσει αντιδράσεις (ο.π.). Η πρώτη ευρωπαϊκή πρεμιέρα θα πραγματοποιηθεί, με μεγάλη επιτυχία, στο Χέλσινμποργκ της νότιας Σουηδίας το 1883 από ένα περιοδεύοντα θίασο που αναγκάστηκε να δημιουργήσει ο Σουηδός ηθοποιός και συγγραφέας August Lindberg, αφού κανένα θέατρο δεν δεχόταν να το ανεβάσει (ο.π.). Αργότερα θα παρουσιαστεί στη Γερμανία, τη Γαλλία, την Αγγλία και αλλού ενώ στην Ελλάδα θα ανέβει η παράσταση το 1894 από τον θίασο του Ευτύχιου Βονασέρα (Γραμματάς, χ.χ.).

Ο Ίψεν στο έργο εστιάζεται στον ίδιο τον αινιγματικό του τίτλο: στους «Βρικόλακες» και στον τρόπο που στοιχειώνουν τον άνθρωπο και του υπαγορεύουν τις πράξεις τους, την ηθική τους. Αυτή η σχέση του θεατρικού έργου με την ηθική μέσα από τις πράξεις των ηρώων θα παρουσιαστεί στην εργασία αυτή, αφού πρώτα δοθεί η υπόθεση του έργου συνοπτικά.

Η αναφορά στους ρόλους και στην ηθική τους επιχειρείται λαμβάνοντας υπόψη τη θέση του Νίτσε πως «δεν υπάρχουν ηθικά γεγονότα αλλά μόνο ηθικές ερμηνείες των γεγονότων» (Νίτσε, σελ.27), οι οποίες επομένως καθορίζονται από τη ματιά του αναγνώστη και θεατή.

1. Η υπόθεση του έργου

Ο Ίψεν αποκαλύπτει και καταγγέλλει τους «Βρικόλακες» μέσα σε τρεις πράξεις με πέντε πρόσωπα: την κυρία Άλβινγκ, τον Πάστορα Μέντερς, τον Όσβαλντ Άλβινγκ, τον Έγκστραντ και τη Ρεγκίνε. Σε μια μικρή πόλη η κυρία Άλβινγκ, με τη βοήθεια του φίλου και συμβούλου της Πάστορα Μέντερς, έχει αναγείρει ένα ορφανοτροφείο για να τιμήσει τη μνήμη του άνδρα της, του λοχαγού Άλβινγκ. Ο γιός της Όσβαλντ, ζωγράφος που ζει στο Παρίσι μια ξέγνοιαστη ζωή, έρχεται για να παρευρεθεί στα εγκαίνια του ορφανοτροφείου και να περάσει τον χειμώνα με τη μητέρα του. Η κυρία Άλβινγκ σε ένα διάλογο με τον Πάστορα Μέντερς, που της ασκεί έντονη κριτική, την παραμονή των εγκαινίων φανερώνει το πραγματικό πρόσωπο του άνδρα της που ήταν και η αιτία να στείλει τον Όσβαλντ στο εξωτερικό ώστε να μείνει μακριά από την επιρροή του. Ο Όσβαλντ ερωτοτροπεί με τη Ρεγκίνε, την υπηρέτρια και υπηρέτρια του σπιτιού, η οποία όπως αποκαλύπτει την ίδια ημέρα η κυρία Άλβινγκ, είναι ετεροθαλής αδελφή του από τη σχέση του πατέρα του με την υπηρέτριά τους. Ο ξυλουργός Έγκστραντ δέχθηκε τότε ως γυναίκα του την υπηρέτρια μαζί με ένα χρηματικό ποσό και αναγνώρισε τη Ρεγκίνε για δικό του παιδί. Η Ρεγκίνε μαθαίνει την αλήθεια και φεύγει από το σπίτι. Τότε συμβαίνει και το δραματικό γεγονός της πυρκαγιάς του ορφανοτροφείου. Ο Όσβαλντ εξομολογείται στη μητέρα του την αρρώστια που τελικά κληρονόμησε από τον πατέρα του, όπως του αποκαλύπτει η κυρία Άλβινγκ. Ο Όσβαλντ την παρακαλεί να τον βοηθήσει να αυτοκτονήσει με χάπια μορφίνης όταν ο εγκέφαλος δώσει τα σημάδια εκφυλισμού. Το έργο τελειώνει με αυτή την τραγική ώρα που έφθασε και απομένει η μητέρα καταρρακωμένη να τον κοιτάζει (Ίψεν, 2019).

2. Οι «Βρικόλακες» και η ηθική του Καντ.

«Βρικόλακες» είναι οι νεκρές ιδέες, οι «νεκρές κουβέντες», όπως τους αποκαλεί ο ίδιος ο Ίψεν, που σαν βρικόλακες επιστρέφουν και χειραγωγούν, είναι οι απαρχαιωμένες αντιλήψεις που είναι βαθιά ριζωμένες μέσα στον άνθρωπο, εσωτερικευμένες, κληρονομημένες από την οικογένεια, την κοινωνία, τη θρησκεία και τον εμποδίζουν να ζήσει με τον τρόπο που επιθυμεί πραγματώνοντας τον εαυτό του (Ίψεν, 2019). Ο Ίψεν σ' αυτό αλλά και στα υπόλοιπα έργα του κριτικάρει και καταγγέλλει αυτές τις αντιλήψεις και τις κοινωνικές συμβάσεις που δεν αφήνουν τον άνθρωπο να απελευθερωθεί και γι' αυτό το είδος του θεάτρου που εκπροσωπεί χαρακτηρίζεται ως θέατρο της καταγγελίας (Αραμπατζής, 2024). Αυτή η καταγγελία της καθοδήγησης και κηδεμόνευσης του ανθρώπου από ιδέες, προκαταλήψεις, δόγματα και απόψεις προκαθορισμένες που καθηλώνουν τον άνθρωπο, τον ετεροκαθορίζουν, τον χειραγωγούν αντί να τον απελευθερώνουν και να τον αυτονομούν παραπέμπει στα λυτρωτικά μηνύματα του Διαφωτισμού και συγκεκριμένα στην ηθική φιλοσοφία του Καντ (1724-1804). Η ηθική του Καντ είναι αυτή που κυρίως διαποτίζει όλο το έργο και ανάμεσα στις γραμμές διαφαίνονται επηρεασμοί και από άλλες ηθικές φιλοσοφίες.

Η ηθική γενικά εκφράζεται με τη μορφή ενός καθαρού δέοντος - κάνε αυτό, μην κάνεις εκείνο - και για τον Καντ ο μόνος κατάλληλος για να υποδείξει αυτή την προστακτική είναι ο αυτόνομος Λόγος. Τα βασικά θεμέλια της Καντιανής ηθικής είναι ο ορθός Λόγος, η φύση και η ελευθερία και Λόγος θεωρείται η ικανότητα της σκέψης και της πράξης με έλλογα επιχειρήματα (Καντ, 2019). Μόνο αν είμαστε ελεύθεροι μπορούμε να έχουμε ορθό Λόγο, επομένως να γνωρίζουμε το πώς οφείλουμε να πράξουμε (ο.π.). Η φύση δε είναι αυτή που έχει οπλίσει τον άνθρωπο με τον ορθό Λόγο και την ελευθερία της βούλησης (ο.π.).

Η αυτονομία είναι η θεμελιώδης αρχή της Καντιανής ηθικής που τα χαρακτηριστικά της είναι: οι κανόνες που ακολουθεί ο άνθρωπος να είναι από τον ίδιο καθορισμένοι και με τη θέλησή του να τους ακολουθεί και οι κανόνες αυτοί να μπορούν να ισχύουν για όλους τους ανθρώπους (Καντ, 2019). Αυτή η θεμελιώδης αρχή οδηγεί και στην καρδιά της Καντιανής ηθικής, στην αρχή της κατηγορικής προσταγής, που εκφράζεται με τη συνέπεια μιας πράξης με ένα νόμο που νομοθετείται από τον ίδιο τον άνθρωπο και θα μπορούσε να γίνει καθολικός νόμος για όλους τους ανθρώπους: *«Πράττε μόνο σύμφωνα με τον γνώμονα εκείνο με τον οποίο μπορείς συγχρόνως να θέλεις να γίνει καθολικός νόμος»* (Καντ, σελ.151). Οι ηθικές αρχές για τον Καντ δεν είναι τρόποι που μπορεί να επιτευχθεί η ευτυχία αλλά για το πώς κάποιος γίνεται άξιος να ευτυχίσει (Καντ, 2019). Το να δρα κάποιος ηθικά σημαίνει ότι αξίζει την ευτυχία και ελπίζει ότι μπορεί να την αποκτήσει (ο.π.).

3. Οι ρόλοι και η ηθική τους

Ο Πάστορας Μέντερς, εκπρόσωπος της θρησκείας, του Προτεσταντισμού, πρεσβεύει τα δόγματα της Εκκλησίας και τη χριστιανική ηθική. Έχει αντισταθεί, και στο παρελθόν αλλά και

στο παρόν, στον πειρασμό να συνάψει ερωτική σχέση με την κυρία Άλβινγκ¹. Εκείνη τον προτρέπει να μην φοβάται τις ερωτικές επιθυμίες που και η ίδια νιώθει γι' αυτόν². Τον αποκαλεί «μεγάλο παιδί», έμμεσα τον κατηγορεί για ανωριμότητα που διακρίνει τους ανθρώπους εκείνους που δεν χρησιμοποιούν τον δικό τους νου αλλά αφήνονται στη καθοδήγηση των άλλων, στην προκειμένη περίπτωση του δόγματος της θρησκείας. «*Να έχεις θάρρος να μεταχειρίζεσαι τον δικό σου νου*», το μεγάλο βήμα προς την ωριμότητα που ο Καντ διακηρύσσει (Καντ, 1784). Ο Πάστορας Μέντερς έχει αυτόν τον ρόλο του καθοδηγητή αλλά και του καθοδηγούμενου.

Ο Ίψεν θέτει εν αμφιβόλω την πίστη στο ήθος και στην τάξη που πρεσβεύει η θρησκεία, καταγγέλλει τη χριστιανική ηθική που εχθρεύεται τον έρωτα και τις αισθήσεις, υποτιμάει το σώμα, απομακρύνει τον άνθρωπο από τη φύση του, που με τον φόβο της τιμωρίας δημιουργεί ένοχες συνειδήσεις και επιπλέον καθαγιάζει τα ψέματα αυτά που συντηρούν την καθεστηκυία τάξη και τα δόγματα.

Η κυρία Άλβινγκ, κεντρική ηρωίδα, εκπροσωπεί τον άνθρωπο, τη γυναίκα, που πέρασε τη ζωή της μέσα στην υποκρισία υπερασπιζόμενη την εικόνα μιας ευτυχισμένης οικογένειας όμως παράλληλα αμφισβήτησε τις κοινωνικές συμβάσεις, τη θέση της γυναίκας στην κοινωνία, τις αρχές της ιερότητας του γάμου και της οικογένειας και των θεσμών ενός οπισθοδρομικού τρόπου ζωής, αναγνώρισε τα λάθη και τους βρικόλακες που στοιχειώνουν τη ζωή της αλλά δεν μπόρεσε να κάνει τη μεγάλη ρήξη^{3 4}. Παρέμεινε καθηλωμένη στο καθήκον. Είναι ο άνθρωπος που με την ανάγνωση βιβλίων και την κριτική της ικανότητα φροντίζει την καλλιέργειά της. Ο Πάστορας εναντιώνεται στα βιβλία αυτά, διότι εναντιώνεται στην καλλιέργεια του ανθρώπου που, σύμφωνα με τον Καντ, είναι ο δρόμος για την ανάπτυξη και τελειοποίηση των φυσικών καταβολών του (Καντ, 2019). Συγκρούεται μαζί του και υπερασπίζεται την αυτονομία, την ικανότητα του ανθρώπου να θεσπίζει ο ίδιος υπεύθυνα τους ηθικούς κανόνες, την ανθρωπονομία δηλαδή έναντι της θεονομίας (ο.π.).

Η ανέγερση του ορφανοτροφείου, κάτω από το προσωπίο της χριστιανικής ηθικής, υποκρύπτει την ηθική του Bentham (1748-1832), του ιδρυτή του νεότερου ωφελιμισμού, που ισχυριζόταν ότι ηθική είναι η πράξη που φέρνει ευτυχία στον μεγαλύτερο αριθμό ατόμων (Schneewind, 2008). Ο ωφελιμισμός, είναι γνωστό, δεν λαμβάνει υπόψη τα κίνητρα της ενέργειας (Καλοκαιρινού, 2015). Ο ωφελιμισμός επομένως κρίνει μια πράξη μόνο από τα αποτελέσματά της, μπορεί να δικαιολογήσει και το ψέμμα. Στην προκειμένη περίπτωση το ορφανοτροφείο θα ωφελήσει πληθώρα ορφανών παιδιών ενώ η κ. Άλβινγκ θα συντηρήσει την καλή φήμη του άνδρα της και όλης της οικογένειας και ταυτόχρονα θα επενδύσει τα χρήματά του άνδρα της που δεν θέλει να περάσουν στα χέρια του γιού της,

¹ ΠΑΣΤΟΡΑΣ ΜΕΝΤΕΡΣ: Ήταν η πιο μεγάλη μου νίκη, Χελένε, νίκησα τον ίδιο μου τον εαυτό.

ΚΥΡΙΑ ΑΛΒΙΝΓΚ: Ήταν έγκλημα και για τους δυο μας. *Βρικόλακες* (σελ. 71)

² ΠΑΣΤΟΡΑΣ ΜΕΝΤΕΡΣ: Όχι, όχι, προς Θεού – μακριά απ' αυτές τις επιθυμίες-

ΚΥΡΙΑ ΑΛΒΙΝΓΚ: Ω, μη με φοβάστε. *Βρικόλακες* (σελ.80)

³ ΚΥΡΙΑ ΑΛΒΙΝΓΚ: Α, ναι, ο νόμος και οι τύποι. Πολλές φορές αναλογίζομαι ότι αυτά προκαλούν όλη τη δυστυχία στον κόσμο μας. *Βρικόλακες* (σελ. 66)

⁴ ΚΥΡΙΑ ΑΛΒΙΝΓΚ: ...Δεν υποφέρω άλλο τις δεσμεύσεις και τις υποχρεώσεις. Φτάνει πια! Αναζητώ την ελευθερία μου. *Βρικόλακες* (σελ. 67)

διότι τα θεωρεί μιανρά αφού ο κύριος Άλβινγκ την εξαγόρασε με αυτά. Και όλα αυτά με την ευλογία του Πάστορα.

Ο Όσβαλντ, ο γιός, ζωγράφος, υπερασπίζεται την ελευθερία του ατόμου, τις ελεύθερες ερωτικές σχέσεις, αμφισβητεί τον θεσμό του γάμου. Ζει στο Παρίσι, στο κέντρο του Γαλλικού Διαφωτισμού, και φαίνεται να είναι επηρεασμένος από τις αρχές του και από την ηθική του Καντ. Αναζητά τη χαρά της ζωής, τη ζωγραφίζει επίμονα στα έργα του και δεν μπορεί να τη βρει στον τόπο του ούτε στη σχέση με τη μητέρα του. Τελικά τη βρίσκει στο πρόσωπο της Ρεγκίνε, που τη συγκλονιστική εκείνη μέρα μαθαίνει ότι είναι ετεροθαλής αδελφή του. Εδώ ο Ίψεν θίγει το ζήτημα της αιμομιξίας. Όσο κι αν η μητέρα του προσπαθεί να τον λογικεύσει, ακόμη και μετά την αποκάλυψη της σχέσης αίματος, αυτός υποστηρίζει τα αισθήματά του⁵. Υπάρχει εδώ μια συγγένεια με το πεδίο ηθικής του Χιουμ (1711-76), ότι η ηθική πρέπει να ριζώνει στα αισθήματά μας και όχι στον λόγο (Schneewind, 2008). Η βούληση και η ηθική μας συμπεριφορά κατευθύνονται από τα πάθη και είναι υποταγμένες στα πάθη, «ο λόγος αναπόδραστα είναι δούλος των παθών, τα υπηρετεί και τους υποτάσσεται» (Μπενιέ, σελ. 226). Ο Όσβαλντ διαφαίνεται ότι ζει μια ζωή σύμφωνη με τα αισθήματά του και τις παρορμήσεις του, ίσως σχετίζεται με τη μποέμ ζωή των καλλιτεχνών του Παρισιού και θεωρεί την αρρώστια του συνέπεια αυτού του τρόπου ζωής. Το έργο ολοκληρώνεται με το μεγάλο ζήτημα της ευθανασίας προαναγγέλλοντας τους προβληματισμούς της σύγχρονης βιοηθικής.

Ο Ένγκστραντ, άνθρωπος χαμηλής κοινωνικής τάξης, προσπαθεί να ανελιχθεί με δολοπλοκίες και απάτες. Στόχος του είναι η ανέγερση ενός ξενώνα για ναυτικούς. Παροτρύνει τη θετή του κόρη Ρεγκίνε να εγκαταλείψει την κυρία Άλβινγκ και να τον βοηθήσει στη λειτουργία του ξενώνα διασκεδάζοντας τους πελάτες και φυσικά και η ίδια να επωφεληθεί. Πρώτα ρίχνει την ευθύνη της φτώχειάς του ορφανοτροφείου στον Πάστορα Μέντερς και μετά προσφέρεται να την πάρει επάνω του, να τον καλύψει, ώστε να αναγκάσει τον Πάστορα να τον βοηθήσει οικονομικά. Η στάση του σχετίζεται με τον ωφελιμισμό και μας φέρνει στο νου την ηθική των κυρίων και των δούλων του Νίτσε (1844-1900). Ο Ένγκστραντ ανήκει δηλαδή στους δούλους, σε αυτούς τους «αντιδραστικούς», που η στάση της ζωής τους εκπορεύεται από την εξυπηρέτηση του ενστίκτου της αυτοσυντήρησης συγχέοντας το καλό με το χρήσιμο (Μπενιέ, 2001). Κατά τον Νίτσε ο πολιτισμός μας κυριαρχείται από τους δούλους, η ηθική των δούλων είναι η ηθική του πολιτισμού μας (Νίτσε, 2010).

Η Ρεγκίνε, νέα και όμορφη, αφήνοντας ερωτικά υπονοούμενα, πλησιάζει τον Πάστορα Μέντερς προκειμένου να φύγει από την υπηρεσία της κυρίας Άλβινγκ. Είναι διαθέσιμη για ερωτική σχέση με τον Όσβαλντ που της ανοίγει την προοπτική μιας ωραίας ζωής στο εξωτερικό. Τελικά μετά τις αποκαλύψεις αποφασίζει να καταφύγει, αν δεν την φροντίσει ο Πάστορας, στον ξενώνα του θετού της πατέρα που της υπόσχεται ελεύθερη και πλούσια ζωή.

⁵ ΚΥΡΙΑ ΑΛΒΙΝΓΚ: Η Ρεγκίνε έχει πολλά και μεγάλα ελαττώματα- ΟΣΒΑΛΝΤ: Α, ναι; Και τι πειράζει αυτό; *Βρικόλακες* (σελ.90)

Η στάση της παραπέμπει, όπως και του θετού πατέρα της, στον ωφελιμισμό και στην ηθική του δούλου.

4. Συμπεράσματα

Μια δραματική μέρα επώδυνων εξομολογήσεων, αποκαλύψεων και συνειδητοποιήσεων που συνοψίζει ολόκληρη τη ζωή πέντε ανθρώπων, που συνοψίζει και τις ηθικές φιλοσοφίες που αντανακλώνται στη συμπεριφορά τους και στις μεταξύ τους σχέσεις.

Το έργο του Ίψεν είναι πάντα επίκαιρο. Είναι ένα έργο μέσα από το οποίο μπορούμε να αναγνωρίσουμε τις ηθικές από τις οποίες προέρχεται ο κόσμος μας και μας έχουν κληροδοτηθεί, να συνειδητοποιήσουμε τους βρικόλακές μας και την ανάγκη να τους αντιμετωπίσουμε. Μας δίνει την ευκαιρία να αναθεωρήσουμε τη ζωή μας. Με το έργο αυτό ο Ίψεν επιβεβαιώνει την άποψη του Αρτώ ότι το θέατρο μας δίνει τη δυνατότητα να απελευθερωθούμε από όλα αυτά που βάζουν τη ζωή μας σε καλούπια (Μπρουκ, 1976). Και είναι αυτό ακριβώς που *«μετέτρεψε το θέατρο σ' ένα άγιο χώρο...»* (Μπρουκ, σελ.69).

Βιβλιογραφικές αναφορές

Αραμπατζής, Γ. (2024). Ενότητα 7. Φιλοσοφία και Ίψεν. *Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών: Φιλοσοφία και Τέχνες. Θεματική ενότητα: Φιλοσοφία και Θέατρο*. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Γραμματάς, Θ. (χ.χ). Ερρίκος Ίψεν – Ιάκωβος Καμπανέλλης – «Βρικόλακες» - «Στη χώρα του Ίψεν». *Theodore Grammatas*. Ανακτήθηκε από: <https://theodoregrammatas.com>

Ίψεν, Χ. (2019). *Βρικόλακες*. Αθήνα: Κάπα Εκδοτική

Καλοκαιρινού, Ε. (2015). *Οι κυριότερες μέθοδοι της Βιοηθικής: Ωφελιμισμός, Καντιανισμός, Περιπτωσιολογία*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Ανοικτά Ακαδημαϊκά μαθήματα. Ανακτήθηκε 25 Μαΐου, 2024, από: <https://shorturl.at/szDog>

Καντ, Ι. (2019). *Θεμελίωση της Μεταφυσικής των Ηθών*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης

Kant, I. (1784, Δεκέμβριος). Απάντηση στο Ερώτημα: «Τί είναι διαφωτισμός». *Berlinische Monatsschrift*. Ανακτήθηκε από: <https://kritiki.gr/wpcontent/uploads/2014/05/Diafotismos-Apospasma.pdf>

Μπενιέ, Ζ. (2001). *Ιστορία της Νεωτερικής και Σύγχρονης Φιλοσοφίας*. Αθήνα: Καστανιώτη

Μπρουκ, Π. (1976). *Η σκηνή χωρίς όρια*. Θεσσαλονίκη: Εγνατία

Νίτσε, Φ. (2010). *Γενεαλογία της Ηθικής*. Εκδόσεις Πανοπτικών

Schneewind, J. (2008). *Νεότερη Ηθική Φιλοσοφία*. Ανακτήθηκε από: <https://shorturl.at/E2kpK>